

O IMENU VERGILIJEVA RODNOG MJESTA

„*Andes pagus unde
Vergilius natus est.*...“
(Cod. Bamberg.)

Vergilije je rodom bio Cisalpinac, Mantovanac. Da se osjećao Mantovancem, iako se u tome sjevernoitalskom gradu nije ni rodio niti je u njemu proveo najranije svoje djetinjstvo prije negoli je započeo školovanjem u Kremoni i u Milanu, pokazuje njegova očita sentimentalna veza s tim gradom koji često spominje u svim svojim djelima¹. Nije stoga čudno što je ta tradicija o mantovanskom podrijetlu Vergiliju našla mjesta i u poznatom, nažalost apokrifnom, pjesnikovu epitafu-epigramu (*Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc Parthenope.* . .)² a imala je odjeka i u Danteovim spjevovima³.

Pjesnik nije bio gradsko dijete, rođen je na selu (*pagus, vicus*), o čemu i opet nalazimo brojne reminiscencije u njegovim djelima.⁴ „Vite“⁵ Vergilijeve zabilježile su, ma da ne uvijek u istom obliku, ime tog mantovanskog sela u kojemu je pjesnik — čini se sin nekog lončara ili namjenskog radnika, koji je kasnije ženidbom stekao b o prilično imovno stanje i društveni ugled — ugledao svijetlo dana. Dok jedna grupa spomenutih vrela (rukopisa) to stvarno rodno mjesto pjesnikovo označava toponimom *Andes* (*Vergilius Maro in pago qui Andes dicitur haut procul a Mantua nascitur.* . ., Hieron. chron.; . . *in pago qui Andes vocatur et abest a Mantua non procul*, Donati Vita Vergili; *Andes, pagus unde*

¹ *Ecl.* IX, 27, 28; *Georg.* II, 198; III, 12; *Catal.* VIII, 6; X, 4; *Aen.* X, 200, 201.

² Sačuvan kod Vergilijevih komentatora i životopisaca Proba (M. Valerius Probus), Donata (Aelius Donatus) i Hieronima (S. Hieronymus). — I navodni pjesnikov grob u Neapolisu, na „via Puteolana“, spominje se kod iste trojice autora njegovih Vita; usp. P. Vergili Maronis opera, izd. O. Ribbeck, Lipsiae 1904, XXXII (i b. 2).

³ *Inf.* I, 22—23 („li parenti miei furon lombardi / e mantovani per patria ambedui“), *Purgat.* XVIII, 28 („E quell'ambra gentil per cui si noma / Pietola più che villa mantovana“). Identificiranje Vergilijeva rodnog Andesa s današnjim mjestom Pietole, koje se tu spominje, danas je napušteno, ali točna lokacija Andesa ostaje nepoznata.

⁴ Usp. poznati stih: „*Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi.*...“ (*Ecl.* I, 1). Kasnije je svoj posjed pjesnik izgubio, jer je bio predan Oktavijanovim veteranima, no uskoro je u zamjenu za to dobio novo imanje u Kampaniji, blizu Neapolisa.

⁵ Usp. citirano izdanje Vergilijevih djela (v. bilj. 3), i posebno uvodni tekst „De vita et scriptis P. Vergili Maronis narratio“ (III—XLI).

Vergilius natus est, civitati Mantuae vicinus, Cod. Bamberg.) — jednom je taj isti toponim predan u pluralnom obliku (*in vico Andibus qui abest a Mantua milia passuum XXX*, Vita Vergili de comm. Probi sublata) — u drugoj se naziv mjesta javlja kao sintagma *vicus Andicus* odnosno *pagus Andensis*. Umjesto, dakle, s u b s t a n t i v a *Andes* koji, kako vidjesmo, dolazi uz apelativ *pagus*, *vicus*, koji imaju vrijednost apozicije (čime je i karakter naselja točno definiran), ovdje gornji toponim ima oblik a d j e k t i v a (*Andensis* odnosno *Andicus*), i to u funkciji atributa apelativu *pagus* (odnosno *vicus*), na koji je sada preneseno težište toponimske formule (... *in pago Andensi, in villa quae Andis dicitur, iuxta Mantuam*, Vita Monacensis; *P. Virgilius Maro natus. . . . vico Andico qui abest a Mantua milia passuum tria*, Probus). „Vita Monacensis“ donosi dvije različite toponimske vrijednosti (*pagus Andensis* i *villa quae Andis (!) dicitur*), što je za složeni karakter i razvoj našeg lokaliteta od posebna značenja.

Rezimirajući toponimske oznake u spomenutim vrelima raspolažemo, dakle, s ovim vrijednostima:

- *pagus qui Andes dicitur* (Hieron. chron.)
- *pagu qui Andes vocatur* (Donati Vita Verg.)
- *Andes pagus* (Cod. Bamberg.)
- *vicus Andes (in vico Andibus, Probus)*
- *Vicus Andicus* (Probus)
- *Pagus Andensis* (V. Monac.)
- *villa quae Andis dicitur* (V. Monac.)

Vergilijev uži zavičaj spomenute „Vite“ označuju, dakle, s *pagus*, *vicus* i *villa*, a ti se pojmovi značenjem podosta razlikuju, iako se, u kontrapoziciji prema samom urtanom prostoru i tome odgovarajućim pojmovima (*urbs, oppidum* pa i *civitas*), općenito dadu svesti na zajedničku formulu *rus*, dakle, seosko područje⁶. Što se pak samog karakterističnog dijela tog toponima tiče, taj dolazi ili u obliku substantiva (*Andes*, pl., i *Andis*, sg.) ili adjektiva (*Andicus, Andensis*), no u spomenutoj već sintagmi s apelativima *pagus* i *vicus*, koji su tu preuzeli novu funkciju^{6a}.

⁶ Prije svega upućujemo na djelo: E. Sereni, *Comunità rurali nell'Italia antica*, Roma 1955; v. pogl. XI, 4 (Le unità etniche nel processo dell'insediamento: Celti e Liguri, str. 322 i d.); „il *pagus* costituisce, in Gallia, l'unità d'insediamento della tribù“, str. 330) i XII, 8 (*Castelum e pagus* nella Liguria antica, str. 377 i d.: „che è, in quest'area — ci si è domandati — il *pagus*? E il distretto di un *castellum*, o un cantone nel quale, col tempo, si formarono come sviluppo di masserie, dei *vici*?“, str. 382). Usp. i M. Suić, Antički grad na ist. Jadranu, Zagreb 1976, gdje autor, raspravljajući o suštinskoj razlici termina *pagus* i *vicus*, vidi u njima oboma „naselja ruralnog tipa. . . s približno istim značenjem“, iako u prvome, ipak, vidi ono što se obično naziva selom, a u drugome ono što nazivamo zaseokom, tj. dijelom pagusa (str. 32).

^{6a} Dal Zotto osnovno težište toponima (*vicus Andicus*, kojemu on prvenstveno poklanja pažnju zbog vjerodostojnosti samoga vrela (Probus) koje ga je zabilježilo) stavlja na riječi *vicus* držeći da adjektiv *Andicus* — zapravo *andicus* — označava samo topografsku karakteristiku toga *vicusa* (obilan vodom!). Naše je mišljenje, naprotiv, da težište i u takvim sintagmama ostaje i dalje na imenu *Andes*, kao i na adjektivima koji su se od njega razvili. *Vicus Andicus* naime sadržajno se ničim ne razlikuje od onoga što je drugdje rečeno *in vico Andibus*, ili, mutatis mutan-

Razlikosti — varijante — u adjektivnoj tvorbi ovoga toponima očito pokazuju da su one sekundarne, tj. osobne tvorevine sastavljača spomenutih Vita (*vicus Andicus* naprama *vicus Andes* odnosno *pagus Andensis* naprama *pagus*... *Andes*), a to istodobno ukazuje i na nesigurnost u definiranju i određivanju pravog karaktera ruralnog naselja u kojemu se pjesnik rodio. Čini nam se, i ne samo zbog toga što je taj oblik najviše zastupljen u citiranim mjestima pjesnikovih Vita, da je opavdanije to naselje determinirati kao *pagus* s obzirom već i na to što ono nije bilo ni u širem *gradskom* području Mantue već prilično udaljeno od nje. No za to nalazimo i još jednu potvrdu u spomenutoj V. Monacensis, gdje je, kako je rečeno, dana dvostruka kvalifikacija pjesnikova zavičaja: *pagus Andensis* i *villa quae Andis dicitur*. Ovom potonjem, opisnom, izrazu, koji zavrijeđuje osobitu pažnju, dajemo, ne bez razloga, prioritet među svim predanim oblicima iz toponimije Vergilijeva zavičaja. Realno je naime pretpostaviti da je u ruralnim ambijentima i mantuanske okolice niknulo vrlo rano mnogo gospodarskih kompleksa s odgovarajućim, gospodarsko-ladanjskim, zgradama, koji s obzirom na svoj ruralni (rustikalni) smještaj nose naziv *villae rusticae*⁷. Jedna od takvih villa — gospodarskih kompleksa — bila je i ta koju V. Monac. naziva *Andis* (*quae Andis dicitur*). „Villa“ koja je bila jezgrom širem naseljavanja toga područja, pagusa, dala je ime i čitavom pagusu, koji se, po njoj dakle, i sam počeo nazivati *Andes*⁸ (*pagus qui Andes dicitur*, s. *vocatur*). Varijanta, koju nalazimo jedino kod Proba, prenosi međutim toponim *Andes* iz domene pagusa u onu *vicusa*, („*in vico Andibus*“; usp. i njegovu sintagmu „*vicus Andicus*“), a taj nam njegov izričaj ovdje jasno pokazuje pluralni karakter morfema *-es* kao i čitavog monema (toponima) *Andes* u spomenutim vrelima.

Vraćajući se ponovo izvornom obliku spomenutog toponima — *Andes* — koji, ako ćemo vjerovati tradiciji zabilježenoj kod Proba, treba shvatiti kao nomen plurale (*Andes, -ium*)⁹, pokušat ćemo mu odrediti značenje i mjesto u antičkoj, dapače predanti koj još toponimiji evropskog područja i posebno kasnijih rimskih provincija. Toponim

dis, pagus qui Andes dicitur (vocatur), kako to najbolje ilustriraju neki primjeri sa sličnim toponimskim sintagmama u ilirskoj sredini: *pagus Scunasticus* u Dalmaciji (Bull. de l'Inst. Archéol. bulgare, XVII, 1950, str. 235 i d.) ili *vicus Pirustarum* u Dalmaciji (CIL III, cer. VIII).

⁷ Taj „novi tip ruralnog naselja... kao središte agrarne ekonomije“ rimskog elementa doseljenog kolonizacijom i posjednika imanja „... u početku još nije naselje u pravom smislu riječi, ali će često u tom pravcu evolvirati i izrasti u veće komplekse...“ (sp. dj. i mj.).

⁸ Moglo bi se svakako, s dosta vjerojatnosti, pretpostaviti da je imanje (*praedium* ili slično — možda i sama *villa*, koja se tu spominje) bilo nazvano po prvobitnom vlasniku, nekom Andesu, iz redova galskih doseljenika, kako je to bio čest slučaj u lokalnoj toponimiji mnogih krajeva i kod nas. Usp. Suić, sp. dj., str. 43, gdje je govor o predijalnim imenima na našoj obali. Mantuansku situaciju, čini se, najbolje ilustrira Probovo karakteriziranje pjesnikova zavičaja, koji naziva i *villos* i *pagusom* (*in pago Andensi, in villa quae Andis*!) — možda genitiv posesivni od imena *Andes*? — *dicitur*).

⁹ *in vico Andibus*.

Andes, kao i sam njegov leksem *a n d-* (uključujući i druge brojne njegove izvedenice), bili su već više puta predmetom lingvističkih istraživanja, ali su mnoga od njih bila povezana s određenim samo užim regijama, ne vodeći mnogo računa o očitim povijesnim uzročnostima i determinantama, pa su i rezultati ostali samo u granicama pažnje vriednih pretpostavki. Tako je još 1905. Io. Zwicker posvetio svoj rad nekim keltskim (galskim) reliktima kod Vergilija prikupivši u prvom redu vrlo zanimljivu onomastičku građu, s osnovom *a n d-*, s područja Desete Regije¹⁰. A. Dal Zotto je 1930. (Mantova) objavio pak posebno zanimljivu monografiju posvećenu upravo pitanju koje i nas zanima u ovom prilogu (*Vicus Andicus, storia critica e delimitazione del luogo natale di Virgilio*) koja je bila povod da je pisac ovih redaka tom pitanju bio posvetio svoj prviijenac, koji je ostao neobjavljen, pa mu se eto, nakon puna tri desetljeća, ponovno vraća, da bi s ovim skromnim prilogom u okviru svojih onomastičkih studija, ovog puta iz vergilijanske tematike, odužio Jubilarcu, svom bivšem profesoru na splitskoj Klasičnoj gimnaziji, uz ostalo, i za ljubav što mu je ulio prema ovom bardu rimskog pjesništva kao i za temeljitiji pristup njegovu djelu, a također i za sam životni poziv koji je bio time snažno zacrtan.

Složiti ćemo se odmah s Dal Zottom da „*a n d i s* non sia voce latina ma gallica“¹¹. Njezine veoma brojne potvrde u toponimiji, napose hidronimiji, i antroponimiji cjelokupnog keltskog područja, pa tako i u cisalpinskoj (transpadanskoj) Galiji u kojoj se nalazio i Vergilijev zavičaj, mantuanski kraj, to jasno potvrđuju. Ono, međutim, s čime se ne bismo složili s Dal Zottom, a što nas je potaklo da se ovim pitanjem još jednom pozabavimo, danas nešto zrelije nego pred tridesetak godina, zahvaljujući i brojnijim i novijim onomastičkim potvrdama, jest — kad je riječ o toponimu koji se odnosi na Vergilijevo rodno mjesto — mišljenje da bi „*a n d i s*“ predstavljao određenu topografsku karakteristiku, tj. da je to zapravo običan apelativ kojemu bi kalk bio voda, *tekućica* („*l'anda, le ande, il vico delle ande*“)¹².

Ne ulazeći ovdje u raspravljanje niti u ocjenu točnosti te Dal Zottove, pa i ne samo njegove, interpretacije monema *a n d i s*, čije nam se semantičko povezivanje s monemom „*anda*“ iz suvremenog romanskog leksika — sa značenjem „*vodeni tokovi*“ — čini prihvatljivim, jer ga potvrđuju današnji još neki hidronimi iz nekada Keltima naseljena prostora (*Anda, Andella, Andels, Anza, Enza, Enz i dr.*)¹³, mišljenja smo da u ovom, konkretnom, toponimu, tj. u imenu Vergilijeva rodnog mjesta, nemamo tražiti opću, kako je to pretpostavljao Dal Zotto, već vlastitu imenicu, koja sama, bez vezivanja uz drugi substantiv

¹⁰ Io. Zwicker, *De vocabulis et rebus Gallicis sive transpadanis apud Vergilium*, Lipsia 1905 (str. 17 i d.; prema A. Dal Zotto — v. dalje — jer nam je ovo djelo bilo nepristupačno).

¹¹ Sp. dj. (2. *Le ande galliche*); usp. i P. Malvezin, *Dictionnaire des racines celtiques*, Paris 1922, I, s.v. *and-*.

¹² Dal Zotto, na sp. mjestu.

¹³ Ibidem.

— *pagus* i sl. — predstavlja posve definirani toponim, i to sasvim drukčijeg značenja i podrijetla.

Iako u antičkoj toponimiji ne nalazimo, koliko nam je poznato, sličnog toponima — osim već spomenutih i drugih izvedenica od iste osnove (leksema *and-*) — mora upasti u oči njegova potpuna podudarnost s poznatim etnonimom iz antičke Galije koji jednako glasi *Andes*. Više puta spominje ga Cezar (b. G.), tako 2, 35, 3: „*Ipse in Carnutes, Andes, Turones quaeque civitates propinque his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est.*“; 3, 7, 2: „*Publius Crassus adulescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat.*“; 7, 4, 6: „*(Vercingetorix) celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonas, Aulercos, Lemovices, Andos*¹⁴ *reliquosque omnes, qui Oceanum adtingunt, adiungit.*“; 8, 26, 2,⁷ (Hircije): „*A Dumnaco, duce Andium.*“ *Andes* su jedno od manjih plemena u Galiji na rijeci Loiri, gdje je danas Anjou, čiji je davni prethodnik bila *civitas Andecavorum*. Neki ga stoga izjednačuju s etnonimom *Andecavi* čiji bi on bio samo skraćeni, hipokoristični oblik (Koseform)¹⁵, dok drugi opet uzimaju Andekave za posebno pleme na donjoj Loiri (Andi bi pak imali sjedišta sjeverno od te rijeke)¹⁶.

Ako usporedimo samo dva od navedenih pasusa iz b. G. i Vita Vergilijevih: „*Publius Crassus... in Andibus hiemarat*“ — (Vergilius natus est) „*in vico Andibus*“, vidimo u stvari istovjetnu konstrukciju kojom se izriče da se nešto dogodilo *in Andibus* (abl. loci) tj. kod Anda. U ovom po onjem primjeru riječju *vicus* ograničen je samo opseg toponima *Andes*. U prvonavedenom primjeru on bi se također mogao proširiti terminom *civitas* (in civitate *Andibus*), koji je i sadržan u jednom od citiranih pasusa iz b. G. Cisalpinski toponim *Andes* — rodno mjesto pjesnika Enejide — neće, dakle, biti ništa drugo do u malome ponovljeni etnonim s domaćeg galskog područja koji su vjerojatno i eljeni pripadnici toga plemena iz matične zemlje prenijeli u svoju novu postojbinu u Cisalpskoj Galiji, točnije u mantuanski kraj. Etnonim je postepeno u značenju svom reduciran pretvorivši se, putem antroponimskog označavanja vlasništva određenog posjeda, u toponim, valjda onda istom kada je i *villa* o kojoj govori spomenuto već vrelo (V. Monacensis), prerasla u veće naselje, *vicus* pa zatim i *pagus*. Primjera prenošenja toponima iz staroga kraja u novonaseljena područja, posebno kad je riječ o velikoj udaljenosti među njima, ima mnogo do najnovijih vremena. I u antičko doba postojala su brojna naselja planski naseljavanog življa iz drugih provincija, koji je Rim dovodio u neke rudarske ili druge slične bazene, dobrim dijelom kao vješte tom poslu, da bi eksploataciju rudnika i drugih sirovina podigao na potrebnu razinu. Tako na primjer u Daciji nalazimo rudarske kolonije Delmata i Pirusta (usp. spomenuti već *vicus Pirustarum*), koje su tamo dospjele

¹⁴ Usp. prije spomenuti akuzat. oblik *Andes*; sklonidba prema o-deklinaciji vjerojatno je tu rezultat analogije s nekim drugim spomenutim etnonimima (također u akuzativu): *Parisios*, *Cadurcos*, *Turonos* — drugdje *Turones*! — *Aulercos*.

¹⁵ Usp. A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, I, Leipzig 1896, s. v. *Andes*.

¹⁶ Usp. R. E., I, s.vv. *Andes*, 2) i *Andecavi*.

valjda još za Trajana, pa ako im zasada i ne možemo ustanoviti bliže analogije u toponimiji matičnog područja, drugi oblici i potvrde u domeni antroponimije i etnonimije pokazuju živu i neugašenu svijest toga življa o pripadnosti starome, ilirskom, kraju¹⁷.

Dal Zotto je još zamjerao Zwickeru, koji je svoja istraživanja o toponimima s osnovom a n d- bio ograničio na samu Desetu Regiju, što ih nije proširio i na krajeve izvan toga područja, tj. protegao na sve krajeve gdje su prisutnost ili utjecaj Kelta mogli os'avititi takvih tragova. Ovdje ćemo upozoriti na jedno od tih područja koje je u antičkoj onomastici, posebno antroponimiji i toponimiji, ostavilo vrlo mnogo takve komparativne građe. To je Ilirik u najširem značenju riječi, a dijelom i područja izvan njega koja su s njim bila izravno ili putem dijelova njegova življa ma kako povezana. Treba imati u vidu, dakako, da su sve to područja koja su osjetila trajno ili prolazno prisutnost keltskog elementa ili barem njegova kulturnog stvaralaštva.

Ovdje našu pažnju u prvom redu privlači područje uz rijeku Unu, koje su u predantičko i antičko doba nastavili Japodi, čini se kao krajnji izdanak, prema istoku, dosta prostrane Japudije¹⁸, koja je, obuhvaćajući današnju Liku, izbijala na prilično fleksibilne svoje granice prema Jadranu, sjeverno od Liburna. Središnje naselje nekadašnjeg japodskog Pounja bio je grad Raetinium, koji se vjerojatno nalazio na užem ili širem području današnjeg Bihaća. Iz tog, dakle, užeg japodskog areala potječu zanimljive onomastičke (antroponimske) potvrde koje taj kraj asocijativno povezuju sa spomenutim područjem galskih Anda (Andekava) a posredno možda i s onim iz kojega je rodом Vergilije. Niz nam je naime rimskih natpisa otkrio da se na tom području, i mogli bismo reći jedino na njemu, razvio i duboko u onomastičku tradiciju tog dijela Japudije ušao antroponim *Andes*¹⁹ koji se od homofonih mu galskih (keltskih) etnonima odnosno toponima razlikuje jedino time što, kako je i normalno, njegov -es dočetak predstavlja elemenat singularske fleksije (*Andes*, -*entis*). Na prvom mjestu spominjemo epitaf japodskog ratnika koji je svoj vojnički vijek proživio i smrt dočekao na ger-

¹⁷ Usp. C. Daicovici, *Les „castella Dalmatarum“ de Dacie — Un aspect de la colonisation et de la romanisation de la province de Dacie („Dacica“, Cluj 1969, str. 325 i d.)*. Ovdje se ne radi samo o Dalmatima kao o pripadnicima istoimene provincije, što često u natpisima i drugim izvorima označava taj etnonim, već i o pravom etničkom nazivu jednog od najpoznatijih ili-ro-balkanskih naroda, eponimu spomenute provincije, čiji je češći, a rekli bismo i pravilniji, oblik *D e l m a t i*.

¹⁸ Usp. K. Patsch, *Japodi* (Glasnik Zemaljskog muzeja, VIII, Sarajevo 1896, str. 124 i d.), Z. Marić, *Japodske nekropole u dolini Une* (Glasnik Zem. muzeja, n.s. XXIII, 1968, str. 6 i d.), Isti, *Istočna granica Japoda („Lika“, znanstv. skup HAD (Otočac 1974), Split 1975, str. 39 i d.)*, M. Suić, *Nekoliko pitanja u vezi s antičkim Japodima* (ibid., str. 109 i d.).

¹⁹ Usp. D. Rendić-Miočević, *Lika i japodska antroponimska tradicija („Lika“, n. mj., str. 97 i d., posebno str. 106: Prilog)*. Vidi i H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg 1929, A. Mayer, *Die Sprache der altern Illyrier*, I, Wien 1957, I. I. Russu, *Illirii. Istoria — Limba și onomastica — romanizarea*, București 1969 (str. 162 i d.), G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969 (s. v. *Andes*).

manskom Limesu u pomoćnim jedinicama rimske vojske: *Andes Sex(ti) f. cives* (sic) *Raetinio, eq(ues) ala Claud(ia)* (CIL XIII 7023). Natpis je posebno zanimljiv, jer epigrafski potvrđuje ono što doznajemo od ostalih natpisa koji su sačuvali to ime, a potječu iz naših krajeva (Japudija), a to je da je i taj u tuđini umrli vojnik, Retinjanin, bio rodom Japod kao i drugi njegovi imenjaci, a uz to još i to da Raetinium doista treba tražiti u Japudiji, u području Une, dakle ondje gdje je očita koncentracija epigrafskih potvrda imena *Andes*. Evo i drugih, izravnih iliričkih potvrda za to japodsko ime: *Andes Sini f.*, CIL III 13273=14013 (Jezerine); *S(ilvano) Silvestro s(acrum) Andes p(osuit)*, 10035 (Golubić); *Andes...*, 13270=14012 (ibidem); *Vendes Dennata Andentis f.*, 13278 (=p. 2274; Jezerine); *Andes... Bori... (?)* 14012=13270 (Bihać).

Ime *Andes* potvrđeno je jednom i na natpisu s ličkog dijela Japudije (*Andes et Clitus — Cleus ? —*, 3001=10024, v. p. 2328, 171, Kula u Lici), što još nikako ne slabi tezu o unsko-japodskom karakteru toga imena, koje se moglo širiti i po ostalom japodskom području, pa i izvan njega. Još je lakše protumačiti primjere koji se javljaju na natpisima vojnika s područja Ilirika izvan Japudije: *P. Aelius Andes Barcini*, 2824=13249, Burnum; [*Septimus Andes, veteranus*, usp. I. I. Russu, sp. dj., str. 165, s. v. *Andes* (prema M. Suiću), Varvaria. Pojava toga imena na liburnskom tlu istog je ili sličnog karaktera kao i ona na spomenutom natpisu s Rajne te će i ova dva rimska vojnika, peregrinskog podrijetla, trebati također ubrojiti među izvorne stanovnike japodskog Pounja, možda i među same retinijske građane. Spomenimo, konačno, i dva epigrafska primjera gdje se ime *Andes* javlja izvan područja Ilirika, ali čini se ne i bez određene povezanosti s „matičnim“ područjem toga imena. Prvi je primjer iz Akvileje, dakle sa samog graničnog područja prema negdašnjem, prvobitnom Iliriku, prvoj rimskoj provinciji istočno od Jadrana, a drugi iz Dacije, koja je, kako je već spomenuto, imala nekoliko migracija ilirskog življa na svom području. Posebno je zanimljiv akvilejski natpis koji, jedini od svih, naše ime donosi u obliku *Andis* koji frapantno podsjeća na spomenutu varijantu tradicionalnog oblika imena Vergilijeva rodnog mjesta (V. Monacensis: *villa quae Andis dicitur*): *Andis Cai f.*,²⁰ CIL V 1359. Dački

²⁰ Čitav natpis glasi: *Sabia Plaetoris l(iberta) Optata v(iva) f(ecit) sibi et suis et l Andis Cai f(ilio) coniugi et Aufidiae C(ai) l(ibertae) Lyricae filiae suae*. Iz natpisa je očito da je Andesova (?) žena, Sabia Optata, ropskog podrijetla, oslobođenica nekog Plaetora, dakle Ilira, koji je i sam pripadao libertinskom staležu (*Sabius [...]* l. *Plaetor*), a da joj je i kćerka bila oslobođenica nekog Gaja Aufidija. Poteškoća je pri tome u tumačenju Andesova društvena položaja — on je tu jedini koji, sudeći prema natpisu, nije bio direktni oslobođenik — a osim toga nije mu spomenut ni gent l c j (žena: *Sabia*, kćerka (?) *Aufidia* !). Što se pak samog oblika *Andis* tiče, prema Indeksu u CIL V bio bi to d a t i v (!?) — dativni oblik morao bi, međutim, tada glasniti *Andi*, iako bi bilo za očekivati fleksiju kakvu nalazimo i na jednom japudskom natpisu iz Like (CIL III 3001 = 10024): *Andenti* (osnova *Andent-/and-ent-*).

Oblik *Andes*, kao antroponim, izuzetno se javlja, koliko nam je poznato, na spomenicima izvan iliričkog područja, iako se to i u nekom od ovdje spomenutih ra-

primjer nije sasvim pouzdan, jer je ime predano u skraćenom obliku, pa postoji mogućnost i drukčije njegove restitucije, za što ima dovoljno primjera u dačko-ilirskoj onomastici: *And(es?) Titi*, CIL III 1272 (Alburnus Maior).

Japodi su jedan od poznatijih naroda Ilirika koji od predantičkih vremena pokazuje ponešto specifičan i bujan kulturni razvoj. Neki su ih stoga, a na temelju jednostavne interpretacije jednog pasusa u Strabonovoj Geografiji proglasili ilirsko-keltskim mješancima²¹. Iako ni arheološki materijal u prethistorijskoj kulturi Japoda ne ide u prilog jednoj takvoj verziji, jer je i u fazi Latena bitno različit od keltske latenske kulture (i opet prema Strabonu, 7, 5, imali su keltsko naoružanje), čini nam se ipak da u kulturi Japoda, ili barem jednog dijela njihova etničkog područja možemo uočiti, napose u njenoj ranoantičkoj fazi, neke osobitosti koje taj narod u mnogočemu čine u kulturnom pogledu superiornijim drugim etničkim grupacijama iliričkog područja. Jedna od tih izrazitih i karakterističnih vrijednosti je i osebujni umjetnički izraz u domeni sepulkralne umjetnosti (tzv. japodske urne)²², kojoj, iako joj nećemo priznati neke izrazite keltske utjecaje, ne možemo odreći ni očito odudaranje od svih poznatih nam tradicija u umjetničkom stvaralaštvu ilirske sredine. Japodska antroponimija pokazuje naprotiv mnogo čvršću povezanost s keltskom onomastičkom tradicijom²³ što pokazuje da su keltski utjecaji u domeni duhovne kulture ipak prisutni u japodskoj sredini barem od protoantičkih i ranoantičkih vremena. Ime *Andes* najočitija je potvrda toj tezi.

Za razliku od drugih japodskih imena koja imaju podudarnosti u keltskom onomastiku, ime *Andes* moralo je imati poseban razvojni put u toj sredini, a mi ga vidimo u sličnom procesu koji su i neka druga imena ilirskog onomastika imala pošto su kao osobna imena bila preuzeta iz drugih onomastičkih kategorija, prije svega iz kategorije etnonima i toponima. To potvrđuju brojni primjeri „ilirskih“ antroponima-etnonima poput *Breucus*, *Dalmata*, *Ditio*, *Liburnus*, *Venetus* i dr.²⁴ odnosno antroponima-toponima kao *Dyrrhachinus*, *Epetinus*, *Iadestinus*, *Raeti-*

dova proizvoljno navodi. U Galiji, gdje smo mu skloni tražiti podrijetlo, većinom se javljaju složenice ili zvedena imena od iste osnove (leksem and-). Poznat je tu, međutim, oblik *Andia* koji dolazi i kao muško (*Flavius Andia*. . . , CIL V 8740) i kao žensko ime (*Cornelia Andia*, CIL V 4246), a nalazimo ga i u nekim vanilirskim područjima Balkana (*Andia Dassi*, Spomenik S.K.A. 71, 278, *Andia* (ž.), ibid., 323, *Licinius Andia*, Spom., 75, 53, *Ulp. Andia*, Glas S.K.A., 114, 40) i drugdje. U istim balkanskim područjima javlja se zanimljiv antroponim i teonim *Andinus* koji, čini se, pripada ilirskom leksiku; v. Mayer, Russu, Krahe, sp. djela, s.v.

²¹ Strab. 7,2 („... μέχρι τῶν Ἰαπύδων, Κελτικῶς τε ἄμα καὶ Ἰλλυρικοῦ ἔθνους“). Usp. A. Mayer, *De Iapodibus, populo Illyrico Celtis commixto* (Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940, str. 189 i d.).

²² Za umjetnost japodskih urna usp. radove D. Sergejevskoga, *Japodske urne* (Glasnik Zem. muzeja, n.s. IV—V, 1949—50, str. 47 i d.), R. Vasića, *Hronološka podjela japodskih urni* (Živa antika, XVI, Skopje 1967, str. 227 i d.), Isti, *The date of Japod urns* (Archaeologia Jugoslavica, VIII, Beograd 1967, str. 47 i d.) i drugih.

²³ Usp. spomenuti naš rad „Lika i japodska antroponimska tradicija“.

²⁴ Usp. spomenuta djela Krahea, Russua, Mayera i Alföldya (s.vv.).

*nus*²⁵ i sl. Nekoliko primjera s natpisa pokazat će nam proces razvoja takvih imena na njihovu putu od etnonima do antroponima: [*B*] *reucus Blaeda*[ri f.], *miles ex coh(orte) I Panno(niorum), natione Breucus*, CIL XIII 7510 (Bingerbrück, Germ. Sup.); *Platori Veneti f. Maezeio*, CIL XIV 14 (dipl.; Salona); [*D*] *assius Vene*[ti] *f. Venetus*, CIL X 3661 (Misenum). Vojnik s Rajne, Breuko (*natione Breucus*), nosi, dakle, isti imenski oblik i kao o s o b n o ime, dok njegov kolega iz mizenske flote Dasije, čiji se otac zvao *Venetus*, ima u svom epitafu, u produžetku onomastičke formule, ponovno *Venetus*, što — a to iz natpisa nije jasno — može biti i samo oznaka podrijetla (rodnom Venet) ali isto tako već i kognomen, dakle osobno ime, *Venetus*. Slično je i s veteranom sa solinske diplome, Platorom, čiji se otac također zvao Veneto, ali je, vjerojatno ipak, pripadao mezejskom plemenu („iz plemena Mezeja“), ukoliko i tu nemamo već formirani kognomen *Maezius* nastao od istoimenog etnonima.

Poput spomenutih antroponima etnonimskog podrijetla mogao je, dakle, nastati i razviti se i antroponim *Andes*, koji je, za razliku od ovih drugih u japodskoj, ilirskoj, sredini — u oblasti Pounja — iz nekih posebnih razloga imao ograničeni, regionalni karakter i upotrebu. Ne bi bilo sasvim bez osnove pretpostaviti da je razlog toj teritorijalnoj ograničenosti njegove upotrebe bila slična situacija u kojoj se jedan kraj u japodskom Pounju — oko grada Retinija — našao u ranoantičko doba, kako je to, prema našem mišljenju, bilo i u mantuanskoj okolici, na teritoriju Cisalpinske Galije. U oba naime slučaja pretpostavljamo jednu manju migraciju keltskog življa, ili barem pojedinaca, iz galskog plemena Anda (Andekava) koji su se u novoj sredini i dalje osje ali pripadnicima matičnog plemena. Nazivali su se stoga Andima, individualno, kao u retinjskom kraju u Japudiji, ili kolektivno (prenoseći na svoju novu postojbinu eponimni naziv iz sta oga kraja), kao u mantuanskom kraju u Cisalpinskoj Galiji. Šteta što nam se nije sačuvao i izvoran etnonimski oblik toga keltskog toponima kojim se morala izražavati pripadnost mjestu zvanu *Andes*, jer bismo tako doznali kako je pravim domorodskim imenom svoju pripadnost užem zavičaju iskazivao veliki rimski pjesnik, Mantuanac, ali u prvom redu ipak *Andijac*.

Zagreb.

D. Rendić-Miočević.

²⁵ U tom slučaju (koji nam se čini manje vjerojatnim) *Dassius* bi imao funkciju nomena, za što ima također primjera (usp. Mayer i Russu, sp. dj. s. v.).

²⁶ Za prva dva, mnogo češća, vidi kod istih autora (s. vv.); za *Dyrrhachinus* usp. V. Toçi, *Inscriptions et reliefs de la nécropole de Dyrrah (Dyrrhachium)* (Studia Albanica, II, 2, Tirana 1965, str. 49 i d.), v. str. 72, br. 46, i str. 76—77, br. 51; o imenu *Raetinius (Raetinia)* v. salonitanski natpis u Vjesniku za arheol. i hist. dalm., LV, 1953, str. 260, br. 5, u kojemu se javlja sintagma dvaju etnonima, toponimske vrijednosti, u jedinstvenoj onomastičkoj formuli (*Raetinia Jadestina*), gdje je prvi etnonim u funkciji nomena.

R É S U M É

D. Rendić-Miočević: SUR LE NOM DU LIEU NATAL DE VIRGILE

Comme il est connu, Virgile fut né à Andes, village cisalpin près de la ville de Mantoue. De ce fait parlent les biographes du poète et les chroniqueurs (tels Jérôme, Donat, Probus et d'autres) qui ont noté et transmis, ainsi que les biographies (*Vitae*) des auteurs inconnus (*Vita Monacensis*, *Codex Bamberg.*), des formes toponymiques intéressantes de son pays (*pagus qui Andes dicitur*, ou *vocatur*; *Andes pagus*; *pagus Andensis* — *in vico Andibus*; *vicus Andicus* — *villa quae Andis dicitur*). Or, le toponyme apparaît comme nom (*Andes*, *-ium*, *Andis*) et comme adjectif (*Andensis*, *Andicus*)

L'auteur rejette l'ancienne hypothèse sur la genèse de ce toponyme gaulois proposée par A. Dal Zotto (*Vicus Andicus, storia critica e delimitazione del luogo natale di Virgilio*, Mantua 1930) d'après laquelle il représenterait un nom commun et non pas propre, et signifierait „eau courante“ (en italien „anda“, donc „il vico dell' anda“, „il vico delle anda“), pareil aux hydronymes encore existants ou bien aux toponymes d'origine hydronymique sur un plus vaste territoire celtique (Andella, Andelis, Anza, Enza, Enz etc.). A partir justement du nom propre (anthroponyme, dérivé probablement d'un ethnonyme de forme semblable) l'auteur voit dans Andes de Virgile une réminiscence vivante du fameux ethnonyme de César *Andes*, nom de la tribu gauloise qui habitait la Loire inférieure, et qui n'était, comme A. Holder avait déjà proposé (*Altceltischer Sprachschatz*, s. v.), qu'une „Koseform für Andecavi“, forme d'un autre ethnonyme gaulois.

La preuve de l'origine ethnonymique du toponyme Andes dans la région mantouane ou plutôt gauloise (Gaule Cisalpine) se trouve aussi d'après l'auteur dans quelques exemples hors du territoire gaulois: ainsi dans le nom connu de l'habitat des Pirustes illyriens en Dacie (*vicus Pirustarum*) où le génitif possessif cité est égale à la forme adjectivale **Pirusticus* (cf. *vicus Andicus* et *vicus Andensis*). Le même ethnonyme (*Andes*) se trouve aussi dans les régions illyriennes, et toujours là où habitaient les Iapodes — surtout le long de la rivière Una — mais comme anthroponyme (*Andes posuit*, CIL III 10035; *Andes*... 13270=14012; *Andes Sini f.*, 13273 = 14013; *Andes*... *Bori*... ?, 14012 = 13270; *Andes et Clitus?* 3001=10024; avec les deux inscriptions de soldats de la région illyrienne est extrêmement importante et celle provenant de garnisons germaniques du Rhin, où l'on parle de l'Iapode *Andes Sex. f., cives Reatinio*, CIL XIII 7023). Ce fait est expliqué chez l'auteur par un phénomène pareil, c'-à-d. en supposant une origine ethnonymique de cet anthroponyme iapodique, provoquée par l'arrivée d'un groupe — ou des individus — d'origine gauloise (celtique) dans ce milieu illyrien, à savoir l'arrivée des membres de la tribu des Andes sur les rives d'Una où vivaient certainement les Iapodes, que Strabon (7, 2) définit comme peuple d'origine mixte (... Κελτικῶν τε ἄμικα καὶ Ἰλλυρικῶν ἔθνους). Cela peut être soutenu de manière assez probable par d'autres exemples de l'anthroponymie illyrienne, où différents ethnonymes apparaissent comme des noms propres parfois en fonction parallèle ou exclusive d'ethnonymes, c'-à-d. de marque d'origine (p. ex. [*Br*]eucus *Blaeda*[ri f.]... *natione Breucus!*, CIL XIII 7510, Germ.; *Platori Veneti f. Maezeio*, CIL XVI 14, dipl.; [*D*]assius *Vene*[ti f.] *Venetis*, CIL X 3661).

De cette position donc part l'auteur vers l'explication du toponyme mantouan Andes (nom. pl. — *Andes*, *-ium*) qui pourrait avoir — mais pas obligatoirement, car on peut supposer et un autre développement — l'évolution suivante: Dans la région mantouane auprès des éléments immigrés gaulois habitaient des ressortissants de la tribu des Andes qu'on appelait, ici aussi, par le même ethnonyme, cas fréquent dans l'anthroponymie antique et moderne. Ils y ont probablement construit un domaine, une villa (*villa rustica*), qui se développait progressivement en plus vaste habitation rurale, *vicus* et même *pagus*, donc toutes les formes d'habitats ruraux qui sont mentionnés dans les biographies citées (*Vitae*). En ce sens, on trouve un renseignement très intéressant dans *Vita Monacensis*, où une villa pareille est rappelée dans l'ensemble d'un *pagus* homonyme (... *in pago Andensi, in villa quae Andis dicitur*...). L'origine mantouane du poète, dont parle la fameuse épigraphe (épigramme) apocryphe des environs de Naples („*Mantua me genuit*...“) doit être donc comprise de cette manière, que Virgile était Mantouan au sens plus large du mot, mais il était né et avait passé la jeunesse dans l'ambiance rurale, sur le domaine paternel qui gardait encore les traditions vivantes de l'origine gauloise de ses premiers immigrés.